

Ю. А. Задорожний, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Юридичного інституту
«Інститут повітряного і космічного права»
Національного авіаційного університету

ВИТОКИ ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

Юридичний інститут «Інститут повітряного і космічного права» НАУ

У даній публікації досліджуються проблеми витоків формування принципів права. У статті стверджується, що принципи римського права, наповнені органічною раціональністю та справедливістю, були запозичені європейськими країнами та послужили базою для розробки нових фундаментальних принципів, які стали ключовим елементом системи права країн романо-германської правової сім'ї.

На початку ХХІ ст. демократичні традиції романо-германського права, доповнені ідеями створення Європейського Союзу, стали дуже актуальними. Сьогодні, власне, відбувається трансформація українського права, опосередкована відтворенням традицій романо-германської правової сім'ї, яка, безперечно, базується насамперед на рецепції римського приватного права.

Важливим базовим підґрунтям, що забезпечив успішне функціонування романо-германської правової системи, є її принципи. Зауважимо, що різні загальнотеоретичні аспекти поняття та розуміння принципів у формуванні системи права романо-германської правової сім'ї та України досліджували в своїх наукових працях представники як вітчизняної, так і зарубіжної правової науки: С. С. Алексєєв, Р. Давид, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, М. В. Кравчук, Н. М. Оніщенко, Ю. А. Тихомиров та ін. Разом з тим, учені-теоретики зосередили свою увагу на змістовному наповненні та розумінні сучасних принципів права, а проблема витоків та формування принципів права континентальної правової сім'ї залишилася поза їхньою увагою.

Відтак мета даної статті полягає в дослідженні генези розвитку та утвердження принципів романо-германської правової сім'ї, що дозволить глибше зрозуміти діалектику розвитку права, шляхи його удосконалення, дасть можливість усвідомити значимість стійкості у збереженні правових елементів, укорінених у правовій системі України.

Роль принципів права є беззаперечною у контексті створення теоретично-практичного підґрунтя виникнення, організації і функціонування низки правових явищ, що істотно впливають на систему права загалом. На формування принципів системи права країн романо-германської пра-

вової сім'ї суттєво вплинуло римське право. Одночасно з практичним використанням римських норм та інститутів у право континентальної Європи впроваджуються і відповідні принципи права римської юриспруденції: взаємне визнання суб'єктів цивільного обороту, виключний контроль особи за власним майном та інші.

Формування загальних принципів безпосередньо пов'язане з дослідженням римських джерел права, переважно Кодифікації Юстиніана, за допомогою нових методів, зокрема схоластики і діалектики. У період ХІ–ХІІІ ст. глосатори на основі римських першоджерел намагалися «... дати логическую разработку такой системы общих юридических принципов, категорий и понятий, из которой можно дедуктивным способом вывести более частные правовые положения, нормы и понятия» [1, с. 445].

Прикладом розробки принципу шляхом узагальнення римських норм є створене середньовічними юристами ХІІ ст. загальне поняття «виправдання обмеженого застосування сили», основою якого послужили положення Аквілієвого закону, що давали право особі застосовувати фізичну силу для захисту власного майна від протиправних посягань, а також правило – «до сили можна вдатися для протистояння силі». На основі узагальнення положень окремих норм, які в римському праві застосовувалися до чітко визначених конкретних випадків, було створено загальний принцип, положення якого «застосовувалися не лише до цивільного та кримінального права, а й до політичних та богословських питань» [2, с. 144].

Необхідність розробки принципів у період Середньовіччя пов'язана, на наш погляд, з необхідністю врегулювання стосунків та забезпечен-

ня співіснування різних систем права і органів, що їм підпорядковувалися. У Західній Європі тоді співіснували: право світське і канонічне, право міст і феодальне, право звичаєве і писане (римське право). На основі принципів здійснювалося розмежування сфер впливу між різним правом та визначалася їхня юрисдикція. За допомогою загальних принципів стало можливим, на думку Г. Бермана, здійснити перевірку правової норми і довести її справедливості шляхом демонстрації її органічної єдності з поняттями системи в цілому [2, с. 133].

На думку представників французької школи, головне завдання юриспруденції полягає не лише в детальному дослідженні римських текстів, але й, насамперед, у виокремленні з них загальних принципів, під які можна було б підвести конкретні життєві ситуації, що потребують правового вирішення [3, с. 53].

За доби Нового Часу в країнах романо-германської правової сім'ї набувають розвитку природноправові ідеї, які в своїй основі ґрунтуються на принципах римського права. Багато римських правових принципів та форм стали сприйматися як універсальні і спільні для всіх народів (*ius gentium*), котрі створені самою природою (*ius naturale*) [4, с. 3]. Наприклад, у французькому Цивільному кодексі 1804 р. закріплені такі принципи римського права, як-от: закон зворотної дії не має, під дію закону повинні підпадати всі [5, с. 230]. Разом з тим, загальна частина німецького Цивільного кодексу 1900 р. містить «набор общих правовых принципов, которые в пандектном праве считалось возможным изложить путем их извлечения и приведения к общему знаменателю из казуистических положений права Юстиниана» [6, с. 317].

Водночас за радянської доби принципи права фактично залишалися поза межами правових досліджень. Учені не заперечували їх існування, проте зміст, сутність, види та форми юридичної реалізації принципів не стали предметом теоретичних напрацювань. Лише починаючи з другої половини ХХ ст. принципи права поступово почали досліджуватися в юридичній літературі [7].

За період незалежності України науковий доробок вітчизняних учених у контексті дослідження принципів права збагатився новими ідеями та теоріями, які сформувалися як під впливом сучасного розвитку права, так і в результаті переосмислення тих теоретичних здобутків, які викристалізувалися впродовж багатьох століть. Принципи формують правове мислення та

правову культуру в суспільстві, а відтак спрямовують розвиток правових відносин у певних векторах. Якісні характеристики останніх залежать від рівня розвитку самого суспільства та його здатності не лише генерувати, а й сприймати нові правові ідеї та положення.

Так, основними принципами права, на переконання А. М. Колодія, є: верховенство права та верховенство закону; забезпечення внутрішньої збалансованості правової системи та її інтеграція і диференціація на відповідні елементи; узгодженість елементів у системі і структурі права; юридична рівність перед законом і судом; свобода дій у рамках закону, передбачення законом можливості творчої самодіяльності суб'єктів права; відповідність між скоєним правопорушенням і юридичною відповідальністю; неприпустимість повторного покарання за одне і те саме правопорушення [8, с. 28-40].

У загальнотеоретичній правовій науці принцип верховенства права є фундаментальним. Змістовне його навантаження виражається не лише інституціональною об'єктивізацією права, але й як форма рівного і справедливого виміру свободи, що відображається у принципах правосвідомості, які забезпечують самоврегулювання суспільних відносин. Змістовно близьким до сучасного розуміння принципу верховенства права є твердження давньоримського юриста Ульпіана про право, як мистецтво добра та справедливості, призначене для забезпечення правосуддя, що відрізняє дозволене від недозволеного, справедливе від несправедливого [9, с. 83].

Наступним важливим принципом романо-германської правової сім'ї є верховенство закону. Як слушно зауважує Ю. О. Тихомиров, це – стабільний принцип континентальної правової сім'ї [10, с. 119]. Він означає, що «закон має вищу юридичну силу стосовно всіх інших нормативно-правових актів», де останні «мають відповідати законові як першоджерелу, не можуть йому суперечити» [11, с. 30]. Ще в римському праві утвердилася повага до закону, як до найважливішого регулятора суспільних відносин, що підтверджується такою сентенцією: «суворий закон, але це закон».

Беззаперечна значущість та важливість закону пояснюється виключною його роллю в процесі формування та розвитку романо-германської правової сім'ї. Справді, як в Україні, так і в інших державах даної правової сім'ї за Конституцією визнається найвищий юридичний авторитет. Відомо, що не звичай, не судовий прецедент і не будь-яке інше джерело права, окрім самого за-

кону, є тим стрижнем, навколо якого виокремлюється і функціонує континентальна система права.

Закон, на переконання Р. Давида, на сьогодні є найважливішим джерелом права в країнах романо-германської правової сім'ї [12, с. 104]. Зауважимо, що таке твердження є правильним за умови визначення провідного джерела права даної правової сім'ї швидше на сучасному етапі її розвитку, ніж у період її становлення та подальшого формування.

Принцип узгодженості елементів у системі і структурі права є одним з найхарактерніших для системи права країн романо-германської правової сім'ї. Юристи країн Західної Європи, починаючи з XI–XII ст., опрацьовували римське право в університетах за допомогою нових наукових методів і досягли при цьому високого рівня узагальнення та абстракції правових норм і принципів, що забезпечило можливість формування права та розміщення його елементів за чіткою системою та структурою.

Принцип юридичної рівності перед законом і судом відіграв важливу роль у римському праві. Особливістю його реалізації було поширення дії принципу тільки на римських громадян, що забезпечувало їх високий соціально-правовий статус. Становлення відповідного принципу в країнах Західної Європи відбувається в епоху Нового Часу і пов'язане з утвердженням буржуазного ладу в XVIII–XIX ст.

Свобода дій у рамках закону та передбачення ним творчої самобутності суб'єктів права забезпечувалось у Римській державі переважно на основі принципів приватного права, що гарантувало її громадянам як можливість вільного розпорядження майном, так і свободу комерційної діяльності під захистом закону. Відповідний принцип у країнах Західної Європи утверджується одночасно з розвитком буржуазних відносин і виражається через правове положення: дозволе-

но все те, що прямо не заборонене законом.

Принцип справедливості правосуддя відіграв важливу роль у римському праві. Так, юрист Ульпіан зауважував, що правосуддя – це незмінна і постійна воля надавати кожному його права [9, с. 87]. Принцип неприпустимості повторного покарання за одне і те саме правопорушення запозичений у романо-германську правову сім'ю з римського права, де був добре відомий, що підтверджує наступна сентенція: *nemo debet bis puniri pro uno delicto* – ніхто не може бути покараний двічі за одне і те саме правопорушення [13, с. 26]. На важливість римських принципів для системи права країн романо-германської правової сім'ї вказує Г. Гаррідо, який стверджує: «... принципы по-прежнему сохраняются в гражданских кодексах и действуют и в юриспруденции и в доктрине» [14, с. 130]. На нашу думку, в перспективі роль принципів, запозичених або створених на основі римського права, зростатиме у зв'язку з розвитком загальноєвропейського права. З огляду на вищезазначене, можна зробити такі висновки: – принципи римського права, наповнені органічною раціональністю та справедливістю безвідносно їхньої приналежності до тієї чи іншої системи права, були запозичені європейськими країнами та послужили базою для розробки нових фундаментальних принципів, які стали ключовим елементом системи права країн романо-германської правової сім'ї: – сутнісна роль та значення принципів як відправних ідей існування права, що розкривають найважливіші закономірності і підвалини системи права у зв'язку з формуванням та розвитком загальноєвропейського права, зростатимуть, оскільки вони є спільними для всіх держав романо-германської правової сім'ї, так як в своїй основі запозичені з єдиного джерела – римського права

Література

1. *Нерсесянц В. С.* Философия права. Учебник для вузов. – М.: Изд-во НОРМА, 2003. – 652 с.
2. *Берман Г. Дж.* Право і революція. Формування західної традиції права. – К.: IRIS, 2001. – 652 с.
3. *Иоффе О. С.* Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории хозяйственного права. – М.: Статут, 2003. – 782 с.
4. *Дождев Д. В.* Римское частное право: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянца. – М.: Норма, 2004. – 784 с.
5. *Косарев А. И.* Римское частное право: Учебник для

- вузов. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – 254 с.
6. *Аннерс Э.* История европейского права. – М.: Наука, 1999. – 395 с.
7. *Александров Н. Г.* Социалистические принципы советского права // Советское государство и право. – 1957. – № 11. – С. 17-18; *Гурвич Г. С.* Некоторые вопросы советского государственного права // Советское государство и право. – 1957. – № 12. – С. 111 та ін.
8. *Колодій А. М.* Принципи права України: Монографія. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
9. *Дигесты Юстиниана* / Пер. с лат.; Отв. ред. Л. Л. Кофанов. – М.: «Статут», 2002. – 584 с.

10. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения. – М.: Изд-во НОРМА, 1996. – 432 с.

11. Законодавча діяльність: Словник термінів і понять / За ред. акад. НАН України В. М. Литвина. – К.: Парламентське видавництво, 2004. – 344 с.

12. Давид Р. Основные правовые системы современности / Пер. с фр. В. А. Туманова. – М., 1988. – 496 с.

13. Підпригора О. А. Римське приватне право: Підручник для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 440 с.

14. Гарсиа Гарридо М. Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты / Пер. с испан.; Отв. ред. Л. Л. Кофанов. – М.: Статут, 2005. – 812 с.

Ю. А. Задорожный

Истоки формирования принципов права романо-германской правовой семьи.

В данной публикации исследуются проблемы истоков формирования принципов права. В статье утверждается, что принципы римского права, наполненные органической рациональностью и справедливостью, были заимствованные европейскими странами и послужили базой для разработки новых фундаментальных принципов, которые стали ключевым элементом системы права стран романо-германской правовой семьи.